

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 6, July.- Dec. 2021, PP

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جولائی۔ دسمبر 2021ء، مسلسل شمارہ 12

☆ ہادیہ اسلم

صحافت دیاں کچھ چوٹیاں صنفیاں

Abstract

Journalism is the production and distribution of reports on current events based on facts and supported with proof or evidence. There are many places where people can find information and news. News is shared on many different things like the radio, television, social media, news websites and newspapers. Without journalism the world would be ignorant. Journalism is important because it gives current and relevant information and news to the public.

صحافت (Journalism) کسے وی معاملے بارے تحقیق نے فیراوس نوں صوتی، بصری یا لکھتی شکل وچ وڈے پیمانے اتے پڑھیا راں، دیکھن ہاراں تے منن ہاراں دے عمل داناں اے۔ صحافت دا پیشہ اختیار کرن والے نوں صحافی آکھیا جاند اے۔ تکنیکی لحاظ نال شعبہ صحافت دے معنی عوام نوں باخبر رکھنا اے۔

صحافت عربی زبان دا لفظ اے جیہڑا ”صحف“ توں ماخوذ اے جیہدے لغوی معنی کتاب یا رسالے دے نیں۔ اجیہا مطبوعہ مواد جیہڑا مقرر وقفیاں بعد چھپے۔ اردو تے فارسی وچ ایہو اصطلاح رائج اے جدکہ انگریزی وچ ایس نوں جرنلزم آکھیا جاند اے۔ جیہڑا ”جرنل“ توں ماخوذ اے۔ جیہدے معنی روزدار حساب دا کھاتا یاں روزنامہ

دے نہیں جڑل نوں ترتیب دین والے لئی جرنلسٹ یاں صحافی دی اصطلاح رائج اے۔ ندیم الحسن گیلانی اپنی کتاب ”علوم صحافت“ وچ لکھدے نیں:

”صحافی وہ افراد جو خبر کو پھیلانے اور بے خبری کو دور کرنے کے عمل میں کسی بھی مرحلے پر معاون ثابت ہوتے ہیں۔ وہ صحافی کہلاتے ہیں اور ان کا پیشہ صحافت کہلاتا ہے۔“ (1)

اجیہے صحافی جیہڑے صحافت نوں بطور پیشہ اپناندے تے ایس توں روزگار کماندے نیں۔ اوہ ”Working Journalist“ جد کہ جزوقتی کم کرن والے صحافی نہیں آزاد صحافی کہواندے نیں۔ صحافت اصل وچ اک ہنرتے فن اے۔ اجیہا فن جیہڑے راہیں تخلیقی صلاحیتاں داورتاوا ہوند اے۔ عموماً لوک صحافت نوں ادب دی وگن توں باہر رکھدے نیں پر ایہہ ادب دا ای حصہ اے۔ ادب تے صحافت وچکارا ک موکلی لکیر ہوندیاں وی کئی تھاں دونوں اک نیں۔ دونواں دا بنیادی مقصد ابلاغ اے۔ ابلاغ دے معنی اپڑانا، گلھنا تے پیغام اپڑانا دے نیں۔ اک انسان دی گل یا خیالاں نوں دو جیاں تیکر اپڑان دے عمل نوں ابلاغ آکھیا جاند اے۔ ڈاکٹر شفیق جالندھری اپنی کتاب ”صحافت اور ابلاغ“ وچ لکھدے نیں:

”انگریزی میں ابلاغ کا مترادف لفظ ”Communication“ ہے
کمیونیکیشن معلومات دینے لینے یا انکا تبادلہ کرنے کے عمل کو کہتے ہیں۔
ریڈیو، ڈاک، ٹیلیفون اور ٹیلی گرام وغیرہ کے ذریعے پیغامات وصول
کرنے کے سلسلے کو Communication کا نام دیا جاتا ہے۔“ (2)

صحافت بنیادی طور تے ابلاغ اے۔ صحافت ابلاغ دا اوہ مستند سومہ اے۔ جیہڑا عوام نوں حالات تے واقعات دا شعور دیندا اے۔ اج دا دور ابلاغیات دا دور اے۔ ایس لئی اوڈا نظریات تے قوماں ابلاغیات دے محاذ اں اتے اک دوجے دے خلاف نیں۔ ہر ملک کول ابلاغیات دا اک مضبوط تے موکلا نظام اے۔ سگوں ایہہ وی لازمی اے کہ ایس نظام نال جڑے سارے لوک ابلاغ دے فن وچ ماہر ہوں۔ ایس فن اتے عبور حاصل کرن لئی اوہناں کول علم تے مہارت دونوں چاہیدے نیں۔ فضل اللہ مکرم اپنے کالم ”صحافت کیا ہے“ وچ لکھدے نیں:

”ہر ملک کی صحافت وہاں کے باشندوں کے جذبات و احساسات کا آئینہ ہوتی ہے۔ اگر قوم ترقی یافتہ اور آزاد خیال ہے تو صحافت بھی ترقی یافتہ اور آزاد ہوگی اور اگر قوم تباہ حال اور محکوم ہے تو صحافت بھی اسی طرح ہوگی۔ لیکن اس کے باوجود صحافت ہی سے غلامی اور محکومیت کی زنجیریں کاٹی جا سکتی ہیں۔ جس قوم کی صحافت کا نصب العین حریت اور آزادی ہو اس قوم کا ستارہ بلند ہو کر رہے گا۔“ (3)

صحافت سماجی خدمت اے اخبار سماجی ادارہ تے صحافت داکم سماج نوں شیشہ دکھانا اے۔ صحافت راہیں معاشرے دیاں جنگلیاں تے برائیاں نوں سامنے لیائے جانے نیں۔ صحافت دیاں کئی قسمیں نیں جنہاں وچ اشتہار، رسالے، میگزین، ریڈیائی صحافت، انٹرویو وغیرہ شامل نیں۔ اشتہار ایسے پیغام نوں آکھیا جاندا اے۔ جیہڑا کسے شے نوں وچن والے ولوں خریدار نوں دتا جاندا اے۔ جیہڑا مقصد اڈاؤد حریاں تے طریقیاں نال لوکاں نوں چیزاں خریدن تے اکسانا یا راغب کرنا اے اطلاع، نوٹس، اعلامیہ تے بیان یا ڈکٹریشن اشیاں۔ مولوی نور الحسن نیر ”نور اللغات“ وچ لکھدے نیں:

”اشتہار۔ (ع) بالکسر و کسر سوم مشہور کرنا۔ مشتہر کرنا۔ مذکر (1) اعلان۔ نوٹس (2) اس چھپے ہوئے کاغذ کو بھی کہتے ہیں جس میں کسی امر کا اعلان ہو۔ اشتہار دینا۔ اشتہار کے ذریعے سے کسی امر کی عام اطلاع دینا۔ اشتہار لگانا۔ کسی مقام پر اشتہار چسپاں کرنا۔“ (4)

اشتہار اجیہا فن اے جیہڑے راہیں کسے وی قسم دا سامان آسانی نال وچیا سکدا اے۔ ایہدے راہیں چیزاں وچن دا آہر کیتا جاندا اے۔ ایس مقصد لئی اڈاؤد حربے تے طریقے ورتے جانے نیں۔ انسانی نفسیات دے بالکل قریب ہو کے خریدار نوں ذہنی طور تے مجبور کر دتا جاندا اے کہ اوہ شے لین لئی من جاوے۔ اشتہار دا دائرہ دن بدن ودھدا جا رہیا اے انسانی حیاتی نوں حد درجہ متاثر کر رہیا اے۔ اشتہار اپنے آپ وچ اعلیٰ حیثیت داما لک اے۔ اشتہار انسانی حیاتی وچ دکھ پچھان رکھدے نیں۔ اشتہار دی اہمیت دنیا دے ہر شعبے وچ مسلم اے بھاری قوم ہوئے یا

سماجی، سیاسی ہوئے یا اقتصادی۔ اشتہار دی اہمیت ہر شعبے وچ برقرار اے۔ سائن بورڈ، اخبار، انٹرنیٹ، ریڈیو، ٹیلی ویژن شیواں دی تشہیر دا اک موثر ذریعہ نیں۔ اخباراں تے انٹرنیٹ دی نسبت کیو جے ٹیلی ویژن تک ہر خاص عام دی رسائی اے ایس لئی مشہور کمپنیاں ٹی وی تے اشتہار چلاؤن نوں اچھتا دیندیاں نیں۔ میڈیا داکم صرف عوام نوں حالات و افعال توں جانوں کروانا نہیں سگوں عوام وچ شعور پیدا کرنا اے۔ اجکل جتھے اشتہاراں دی بھرمار اے او تھے شیواں وچکن لئی عجیب و غریب طریقے ورتے جا رہے نیں۔ اسلام دے نام تے قائم ہوون والے ملک وچ ورتن والیاں شیواں دی غیر اخلاقی منظر اں راہیں تشہیر کیتی جا رہی اے۔ جیہدے راہیں بالاں تے برے اثرات مرتب ہو رہے نیں۔ سید اقبال قادری اپنی کتاب ”رہبر اخبار نویسی“ وچ لکھدے نیں کہ:

”اشتہارات نے عصر جدید میں انسانوں کو کئی نئی قدروں سے روشناس کرایا ہے۔ عوام کی عادات اور اطوار پر اثر انداز اشتہارات نے نظریات اور خیالات کی دنیا میں بھی انقلاب برپا کیا ہے۔ صبح معنوں میں اشتہارات نے انسانی زندگی ہی بدل کر رکھ دی ہے۔“ (6)

اشتہاراں دا مقصد عوام نوں کسے نویں گل توں آگاہی دینا ہوندا اے۔ باخبر کسے طریقے کار نوں پیش کر کے اوس نوں مقبول بنانا اے۔ اشتہار بازی تے فن فروشنڈگی یعنی سیلز مین شپ وچ کافی مماثلت اے۔ اشتہار بازی نوں ”مطبوعہ عمل فروشنڈگی“ Salesmanship in print وی آکھیا جاند اے۔ فروشنڈہ یا سیلز مین براہ راست کوئی چیز خریدار دے ہتھ وچکن دی کوشش کردا اے۔ اشتہار دی کامیابی داراز اے کہ اوہ صبح طریقے نال، صبح جگہ تے صبح وقت تے شائع کیتا جائے۔ اوہی اشتہار کامیاب سمجھیا جاند اے جیہڑا خریدار نوں مثبت عمل تے اکسائے۔ استقلال خان اپنی کتاب ”ہماری صحافت“ وچ لکھدے نیں:

”شعبہ اشتہارات میں اس شعبے کا کام اخبار کی مختلف اشاعتوں کے لیے مختلف صفحات پر چھپنے کے لیے اشتہارات کی بنگل کرنا اور مقررہ دن مقررہ جگہ پر بک کئے گئے اشتہارات شائع کرنا ہے۔ یہ شعبہ اشتہارات حاصل کرنے کے لیے ایجنٹ بھی مقرر ہے اور اشتہاری ایجنسیوں سے لین

دین بھی کرتا ہے۔“ (7)

اشتہار جدید حیاتی دی اہم علامت نہیں۔ پرانے زمانے وچ اشتہار بازی دی لوڑ پیش نہیں آندی سی۔ لوک جنگلی جانوراں تے مچھی دے شکار وچ زیادہ رجھے رہندے سن۔ جدید دور وانگوں وکھو وکھو پیشیاں دی بھرمار نہیں سی۔ جوں جوں انسان ترقی کردا گیا۔ حیاتی دے تقاضے وی ودھدے گئے عوامی لوڑاں وچ وادھا ہوندا گیا۔ ضرورت ایجاد دی ماں اے۔ ایسے طراں اشتہار وی خاص لوڑ دی تشکیل لئی عالم وجود وچ آئے تے مسلسل ترقی کر رہے نہیں۔ عبدالقیوم قریشی اپنی کتاب ”پنجابی صحافت“ وچ لکھدے نیں:

”تشہیر یا اشتہار بازی دی تعریف ایس طراں کیتی جاسکدی اے۔ کسے

تصور، خدمت یا چیز بارے معلومات دی نشر و اشاعت تاں جے اشتہار دین

والا ایہدے راہیں اپنا مقصد حاصل کر سکے؟ دو جے لفظاں وچ آج چیزاں

نوں وچکن لئی اشتہار دینا بڑا ضروری اے۔ اشتہار دے عام طور تے چار

موضوع نہیں۔ بندے، تصورات، مصنوعات تے خدمات۔“ (8)

بندے تشہیر وچ ادہ نہیں جیہڑے لوکاں نوں تفریح داسماں مہیا کردے نیں۔ ایہدے وچ کرتب دکھان والے، جادو کھیڈن والے، موسیقار وغیرہ شامل نیں۔ ایس توں اوڑ روحانی، طبی تے نفسیاتی ڈاکٹر تے سیاسی لیڈر نیں۔ تصوراں دی مشہوری وچ حکومت یاں کسے ادارے ولوں کوئی نواں نظریہ یا سوچ جیہڑی عوام تیکر اپڑائی جاندی اے۔ شیواں دی تشہیر وچ اوڈا کمپنیاں دیاں شیواں دی تشہیر شامل اے۔ خدمات دی تشہیر وچ اوڈا دستی کم کرن والے اپنے کم دی مشہوری کراندے نیں۔ بنک یا دو جے ادارے، درزی، اخبار، ماہر تعمیر نیں۔ اشتہاراں دا گھیرادن بہ دن ودھدا جا رہیا اے تے انسانی حیاتی نوں حدوں ودھ متاثر کر رہیا اے۔ اشتہاراں دیاں عام طور تے چھ قسمیں بیان کیتیاں جاندیاں نیں جنہاں وچ (1) قومی اشتہار (2) پرچون اشتہار (3) صنعتی اشتہار (4) تجارتی اشتہار (5) پیشہ وارانہ اشتہار (6) غیر مصنوعاتی یاں نظریاتی اشتہار۔ قومی اشتہار وچ لوکاں دیاں روزمرہ ورتن دیاں چیزاں شامل نیں۔ قومی یاں سرکاری اشتہار اکثر اخباراں وچ چھاپے جاندے نیں۔ اشتہار اخباراں دی بقاتے ترقی لئی بہت اہمیت رکھدے نیں۔ اکثر حکومتاں صحافتی اداریاں اتے دباؤ پان واسطے اوہناں اداریاں دے اخباری اشتہاراں نوں

بند کر دیندیاں نہیں۔ جیہڑی اخباراں لئی وڈے نقصان دا کارن اے۔ ایہدے بارے مہدی حسن لکھدے نیں:

”موجودہ دور میں اخبارات کی بقا اور ترقی کے لیے اشتہارات بہت زیادہ اہمیت رکھتے ہیں۔ علاوہ نجی مشہرین کے حکومت خود بہت بڑی مشہر ہے۔ پاکستان میں ابھی تک ہر حکومت سرکاری اشتہارات کی تقسیم کو اخبارات کی پالیسیوں کے ضمن میں دباؤ ڈالنے کے لیے استعمال کرتی رہی ہے۔ اور جب بھی حکومت کسی اخبار پر دباؤ ڈالنا چاہتی ہے اس کے سرکاری اشتہارات بند کر دیئے جاتے ہیں۔ جو کسی بھی اخبار کے لیے بہت بڑا نقصان ہے۔“ (9)

پرچون اشتہار وچ پرچون دیاں دکاناں مثلاً جنرل سٹور، کپڑے دیاں دکاناں، دوائیاں دیاں دکاناں، دوسریاں چیزاں دے سٹور تے خدماتی ادارے مثلاً ڈرائی کلینز، لائڈریاں تے بنک وغیرہ شامل نیں۔ صنعتی اشتہاراں وچ صنعتاں تے فیکٹریاں وچ کم آن والے یا تجارت وچ آسانیاں پیدا کرن والیاں شیواں جہاں وچ لوہیا، مشیناں، مشیاں دیتیل دے ڈبے تے دفتری سامان ورگیاں شیواں بارے اشتہار ددے جاندے نیں۔ صنعتی اشتہاراں دی ترقی دا انحصار کسے ملک یا مخصوص علاقے دے کاروباری رقبے اتے اے۔ تجارتی اشتہاراں جنساں تے خدمات دے رضا کارانہ تبادلے داناں اے۔ جیہدے وچ چیزاں تے خدمات دی براہ راست یا بلا واسطہ ادلا بدلی کیٹی جاندی اے۔ جدید دور وچ تاجر شیواں دی تھاپیے راہیں شیواں وچ کے منافعے نال تفریق کردے نیں۔ پیسے دی ایجاد نے ناصر تجارت نوں سادہ تے گنجیار بنادتا سگوں ایس نوں ترقی توں وی نوازیایا اے۔ ایسے طراں پیشہ وارانہ اشتہار اوہ لوک چھواندے نیں جیہڑے کسے پیشے نال جڑے ہوون۔ پیشہ وارانہ لوکاں وچ استاد، ڈاکٹر، انجینئر وغیرہ شامل نیں۔ اکثر ڈاکٹر کلینک دے باہر اپنے ناں دے اشتہار لواندے نیں تاکہ لوک سہولت حاصل کر سکن۔ کجھ اشتہار غیر مصنوعاتی تے غیر پیشہ وارانہ وی ہوندے نیں۔ جنہاں نوں نظریاتی اشتہاراں داناں دتا جا سکدا اے۔ نظریہ اوس سچی سوچ داناں اے جیہڑی انسان نوں عملی حیاتی وچ قدم چکن تے مجبور کرے۔ نظریے دا تصور یونانی فلسفے توں آیا۔ جتھے ایس نوں تھیوری آکھیا جانداسی جیہدا مطلب غور و فکر نال دیکھنا اے۔ فلسفے وچ غور تے فکر

قیاس دے نظریے نوں حکمتاں تے جڑت دا الٹ سمجھیا جاندا اے۔ نظریاتی اشتہاراں وچ سیاسی تے غیر سیاسی جماعتاں، رفاه عامہ دے اداریاں بارے چھاپے اشتہار شامل نیں۔ اکثر سیاسی جماعتاں ووٹ لین واسطے لوکاں نوں اپنے نظریے تے قائل کرن لئی اڈواڈ اشتہار چھاپ دیاں نیں۔ ایسے طراں رفاه عامہ دے ادارے سماجی تے معاشی فلاح بہبود لئی رنگ رنگیے اشتہار چھاپ کے لوکاں دی توجہ کسے معاشرتی مسئلے ول مبذول کراندے نیں۔ سید اقبال قادری اپنی کتاب ”رہبر اخبار نویسی“ وچ لکھدے نیں:

”دوسری عالمگیر جنگ کے دوران اشتہارات کے ذریعے عوام میں ملک و قوم سے محبت کے جذبات پیدا کرنے کا کام بڑی سلیقگی اور کامرانی سے لیا گیا۔ صرف تجارتی مقصد ہی نہیں بلکہ دیگر عوامی تحفظ و تعاون کے کاموں کے لیے بھی اشتہار بازی استعمال کی جاتی تھی۔ مثلاً زیادہ اناج اگاؤ، شورو غل کم کرو، اپنا شہر پاک صاف رکھو، قدم ملا کے چلو، اپنی آنکھیں عطیہ میں دو، جیسی کئی تحریکات میں اشتہارات نے کافی موثر رول ادا کیا۔“ (10)

اشتہار بازی لئی اچکل کئی طریقے ورتے جارہے نیں۔ رسالیاں وچ اشتہاراں دی بھر ماراے۔ ریڈیو تے ٹیلی ویژن اشتہاراں بغیر چل ای نہیں سکدے۔ ایس توں اڈسٹرکاں تے لگے بورڈ راہیں جنہاں نوں ہو رڈنگ آکھدے نیں چیزاں دی مشہوری وچ اہم کردار ادا کر رہے نیں۔ خیالاں تے پیغام ماں نوں ودھ توں ودھ لوکاں تیکر اپڑان لئی جیہڑا طریقہ سب توں ودھ موثر تے آج وی ورتیا جاندا اے اوہ ریڈیو اے۔ ریڈیو دی کاڈھ ویہویں صدی دے مڈھ وچ ہوئی پر باقاعدہ وٹوں 1922ء وچ ہوئی پرانے دور وچ ریڈیو نوں جادو دا ڈبہ وی آکھیا جاندا سی۔ ایہہ ہوا دیاں لہراں راہیں دور دراز دے علاقیاں وچ پیغام اپڑان نو ممکن بنانداسی۔ گراہم ہیل دی ایجاد ٹیلی فون ویلے دے نال نال اگے ودھدی گئی تے تار توں بغیر آواز نوں اک تھان توں دوجی تھان اپڑان دا آہر کیتا گیا۔ جس پاروں مارکونی نے ایہہ معرکہ سر کیتا تے ریڈیو دریافت کر لیا۔ ریڈیو پروگرام نشر کرن لئی ریڈیائی اسٹیشن قائم کیتے گئے۔ جنہاں تے اڈو اڈ پروگرام نشر کیتے جاندا سن۔ سجاد حیدر اپنی کتاب ریڈیائی صحافت وچ لکھدے نیں:

”انیسویں صدی کے اواخر اور بیسویں صدی کے اوائل میں ترقی یافتہ

ممالک کے سائنس دانوں نے لاتعداد ایجادات و اختراعات کیں لیکن ان میں ریڈیو کی ایجاد بہت اہم تھی جس نے جغرافیائی فاصلوں کے تصور کو ختم کر دیا اور مختلف خطوں کو ایک دوسرے کے قریب تر کر دیا۔“ (11)

برصغیر وچ ریڈیو جولائی 1927ء وچ آیا۔ سب توں پہلا ریڈیو اسٹیشن بمبئی وچ قائم کیتا گیا جس دا مڈھ برصغیر دے وائسرائے لارڈ ارون نے رکھیا۔ اس توں بعد 1928ء وچ لاہور دے YMCA ہال وچ اک چھوٹا ریڈیو اسٹیشن قائم کیتا گیا۔ جیہڑا 1932ء وچ مالی مشکلاں پاروں بند کرنا پیا۔ ایس ریڈیو دی آواز دی پہنچ آٹھ میل توں ودھ نہیں سی۔ 6 دسمبر 1937ء نوں برطانوی حکومت نے اک ریڈیو اسٹیشن قائم کیتا جیہدیاں نشریات پنج ہزار مربع میل تک سنائی دیندیاں۔ 1936ء وچ مارکونی کمپنی نے پشاور وچ ریڈیو اسٹیشن قائم کیتا۔ 1939ء وچ اک ہور ریڈیو اسٹیشن ڈھا کہ دے مقام تے قائم ہويا۔ ایہدے بارے لیاقت علی ملک لکھدے نیں کہ:

”برصغیر پاک و ہند میں سب سے پہلے 16 مئی 1924ء کو مدارس میں ریڈیو کلب قائم کیا گیا۔ اس کے بعد بمبئی اور کلکتہ میں بھی ریڈیو کلبوں کا قیام عمل میں آیا ان ریڈیو کلبوں کی نشریات صرف محدود آبادیوں کے لیے تھیں۔ 1927ء میں انڈین براڈ کاسٹنگ کارپوریشن کا قیام عمل میں لایا گیا۔ یہ ایک تجارتی ادارہ تھا جس نے حکومت ہند سے لائسنس حاصل کیا تھا۔ اس کمپنی کے ذریعے متعدد ریڈیو اسٹیشن قائم کیے گئے۔“ (12)

ابلاغ داموثر ذریعہ ہون پاروں ریڈیو معاشرتی ترقی وچ اہم کردار ادا کردار ہیا۔ 98 سال پہلے دھندلے نقشاں نال ریڈیو نال متعارف ہويا کجھ ورہیاں دی مسافت توں بعد ایہہ ساری دنیا دے لوکاں دیاں خبری لوڑاں پورا کرن لگا۔ ریڈیو خبراں تے تفریحی پروگراماں داستا ذریعہ اے۔ رات دن دے دورانیے وچ کئی وارتازہ خبراں ایہدے راہیں حاصل کیتیاں جاندیاں۔ ریڈیو نا صرف ملکی سگوں بین الاقوامی خبراں نوں وی دو جیاں تیکر اپڑاند اے تے زمینی فاصلیاں نوں مکا کے سارے مکاں نوں اک دوجے دے واقعے، اطلاواں تے خبراں توں باخبر کراند اے۔ جدید دور وچ تعلیم دا اوہ تصور ختم ہو گیا اے۔ جیہدے وچ تعلیم دے سارے رستے استاد دی ذات تے ختم

ہو جانے سن۔ ہن الیکٹرانک یا مشینی دور محض خبراں تک محدود نہیں سگوں ایہدے راہیں اعلیٰ تے عظیم مقصد دی تکمیل تک اپڑ رہے نیں۔ ریڈیو راہیں سکول کالج تے یونیورسٹی دے پڑھیاں لئی خصوصی تدریسی پروگرام معاشرتی لوڑاں موجب ترتیب دتے جانے نیں۔ ریڈیو تعلیمی پروگراماں توں اڈ لوکاں لئی تفریحی پروگرام وی نشر کردا اے۔ جہاں وچ ڈرامے، کھیڈاں دے پروگرام، خاکے، مزاحیہ پروگرام، موسیقی دے پروگرام، جہاں وچ کلاسیکل، لوک گیت تے فلمی گیت وغیرہ شامل نیں۔ ریڈیو معاشرے دے سارے طبقیات لئی تفریحی پروگرام نشر کر کے اوہناں دے ذہنی تے جسمانی سکون چین دا ذریعہ اے۔ ادبی تے ثقافتی اعتبار نال ویکھیا جائے تے معاشرے دا چڑھا تہذیب تے ثقافت وچ لکھا اے انسان جس قدر تہذیب تے ثقافت نال محبت کردا اے اوہناں ای اوہدی بہتری لئی مخلص اے۔ ریڈیو پروگرام مخصوص تہذیب تے تمدن دی نمائندگی کردے نیں۔

مذہبی لحاظ نال ریڈیو بڑا اہم کردار ادا کردا اے۔ کیوں جے مذہب جیہدے لئی ہر بندہ اپنے آل دوالے اکٹھا کر سکدا اے۔ تے مذہب دے ناں تے اپنا سب کچھ قربان کر سکدا اے۔ مفاد پرست عناصر مذہب دے ناں تے لوکاں نوں آپس وچ لڑاکے فرقہ وارانہ فساد و دھواں دا کارن بن دے نیں۔ ریڈیو راہیں نہ صرف ملکی عوام نوں امن تے آشتی، آپسی بھائی چارے، عدل تے انصاف، معاشی تے معاشرتی فساد تے مذہبی رواداری دادرس دتا جاندا اے سگوں بین الاقوامی معاشرے دی تشکیل لئی عالمی سطح تے رائے عامہ اساری جاندی اے۔ تاں جے کائنات دے سارے انسان فرقہ واریت توں وکھ ہو کے انسانیت تک دی مسافت آسانی نال طے کرن۔

ریڈیو جتنے تعلیمی، تہذیبی تے دینی مقصد دا کارن اے۔ اتھے قومی مقصد حاصل کرن لئی وی اہم کردار ادا کردا اے۔ ریڈیو معاشرے دی ترقی لئی عوام تے حکومت دے وچکار خلیج نوں ختم کرن دا اکو ویلے حکومت تے عوام دے ترجمان، حکومتی آگواں نوں عوام تک اپڑان تے عوام دے ایس رد عمل نوں حکومت تک اپڑان دا کردار ادا کردا اے۔ ایس طرح عوامی فلاح تے بہبود دے حکومتی منصوبیاں بارے عوامی رویہ حکومت تک اپڑ جاندا اے۔ ڈاکٹر شفیق جالندھری لکھدے نیں کہ:

”ریڈیو پاکستان قومی مقاصد کو اجاگر کرنے اور قومی تشخص کو اجاگر کرنے

کے لیے خصوصی پروگرام نشر کرتا ہے۔“ (13)

معاشرہ چونکہ پیشہ دارانہ اعتبار نال و کھو دکھ گروہاں وچ اے۔ طالب علم، زنانیاں، پینڈو تے شہری معاشرہ، صنعتی مزدور، فوج وغیرہ۔ ریڈیو معاشرے وچ موجود ہر طبقے تے گروہ نوں یکساں ترجمانی تے نمائندگی دے موقعے دیندا اے۔ ہر گروہ دے مخصوص تقاضے نیں جو ریڈیو زنانیاں دے مسئلے جنہاں وچ بالاں دے مسئلے تے معاملے شامل نیں اوہناں نوں نشر کرن انتظام کردا اے۔ مزدوراں دے مفاد، دلچسپی تے مسئلیاں توں متعلق وکھو دکھ پروگرام نشر کیتے جاندے نیں۔ ریڈیو پروگراماں وچ حالات حاضرہ تھرے تے تجزیے نیں لوکاں نوں مقامی، علاقائی، قومی تے بین الاقوامی مسئلیاں تے واقعاں دے پس منظر، پیش منظر تے دور حاضر وچ ایہناں دے اثرات توں نا صرف آگاہی دتی جاندی اے۔ سگوں تبصریاں تے تجزیاں راہیں ایہناں مسئلیاں دی اہمیت نوں وی اجاگر کیتا جاند اے۔

ریڈیو پوری قوم دی آواز اے۔ ایہہ جنگ تے امن دوواں حالتاں وچ بھرپور کردار ادا کردا اے۔ کوئی ملک ایس اہم ہتھیار دے بغیر اپنی آزادی تے نظریاتی سرحدیں دی پوری طراں حفاظت نہیں کر سگدا۔ ریڈیو دموکریٹک نظام ای ایس دی کامیابی دی بھرپور ضمانت اے۔ ریڈیو وانگر صحافت وچ رسالے دی بڑا اہم کردار ادا کردے نیں۔ جس طراں ریڈیو اتے وکھو دکھ عنواناں پٹھ پروگرام نشر کیتے جاندے نیں اوہ سے طراں رسالے تے میگزیناں وچ وکھو دکھ سرناویاں اتے طبع شدہ مواد چھاپیا جاند اے۔ رسالہ عربی زبان دالفظ اے جیہڑا رسل توں نکلیا اے۔ رسل دے معنی نیں ”بھیجنا“ دو جیاں تیکر اپڑایا گیا سنیہ یا فرمان وی رسل اکھواندا اے۔ ایس اعتبار نال اوہ خط یاں لکھت کردہ متن جیہڑا کسے گل توں واقف کران لئی دوسریاں نوں گھلیا جائے رسالہ اکھواندا اے۔ میگزین یاں رسالیاں لئی مجلے یاں جریدے دالفظ وی ورتیا جاند اے رسالیاں وچ وکھو دکھ موضوعاں بارے گل بات کیتی جاندی اے۔ شگفتہ یا سمین لکھدیاں نیں:

”عصری تناظر میں رسالے یاں جریدے سے مراد رنگ و مشمولات پر مبنی

وہ گوشوارہ ہے جہاں مضامین و موضوعات کا تنوع بھی ہے اور ہر ذوق کی

تسکین کا سامان بھی۔ شاعری کا سوز و ساز بھی ہے اور نثر کا درد و داغ اور

سائنس کی جستجو و آرزو بھی۔“ (14)

اخباراں تے رسالیاں دارشتہ عوام نال بالکل انج اے جس طراں کسے رہبر یا مصلح دا۔ پاکستان وچ دنیا دے

ترقی یافتہ ملکوں وانگر حیاتی دے تقریباً ہر شعبے توں متعلق رسالے چھپدے نیں۔ ایہناں وچ سیاسی، ثقافتی، تفریحی، سائنسی، ادبی، مذہبی تے پیشہ وارانہ رسالے تے جریدے شامل نیں۔ پاکستان دے میگزین یا رسالیاں وچ سوسائٹی میگزین، زنانیاں دے رسالے، مذہبی رسالے، ڈائجسٹ میگزین، فلمی رسالے، سیاسی رسالے، بچیاں دے رسالے تے پیشہ وارانہ جریدے نمایاں نیں۔ سوسائٹی میگزین دی اصطلاح پاکستان دی صحافت اک نویں اصطلاح اے بظاہر ایس توں تاثر ملدا اے کہ ایہدے وچ انجیے رسالے شامل نیں جیہڑے معاشرے بارے شائع ہوندے نیں۔ سوسائٹی میگزین دا تصور معاشرے وچ یورپ توں آیا جیہڑا اپنی کشش تے ہمہ صفت دلچسپیاں پارو توں بہت چھیتی معاشرے وچ مقبول ہویا۔ صحافت اتے کسے خاص صنف لئی مخصوص ہوون دی قید نہیں۔ برصغیر وچ ایہہ روایت ڈھیر پرانی اے کہ اتھتھے زنانیاں لئی بعض رسالے تے کتاباں مخصوص سمجھیاں جاندیاں سن۔ زنانیاں دے رسالیاں وچ خاص زنانیاں دی دلچسپی دے موضوعاں نوں مد نظر رکھ کے رسالہ چھاپا جاند اے۔ مسکین علی حجازی لکھدے نیں کہ:

”پاکستان میں خواتین کے رسائل کافی تعداد میں شائع ہوتے

ہیں۔ پنجاب پاکستان کا وہ خطہ ہے جہاں سب سے پہلے خواتین کے

رسائل کا اجراء ہوا۔“ (15)

مذہبی حوالے نال پاکستان وچ مذہبی رسالے بہت وڈی تعداد وچ چھپدے نیں۔ برصغیر پاک و ہندی تقسیم توں پہلے ایس خطے وچ بہت ساریاں قوماں آباد سن۔ جنہاں وچ وڈی تعداد ہندواں دی سی۔ تے دوجے نمبر اتے مسلمان وڈی تعداد وچ آباد سن۔ برصغیر وچ انگریزاں دی حکومت وچ اتھتھے دیاں قوماں نوں مذہبی آزادی حاصل سی۔ عیسائیت دے پرچار لئی عیسائی مشنریاں نوں سرکاری سرپرستی وی حاصل سی۔ ایس سلسلے وچ مذہبی نوعیت تے مبنی مواد دی ترجمانی تے نمائندگی لئی مقامی زبان نوں ورتو وچ لیا گیا۔ اسلام چونکہ ہر انسان نوں مذہبی آزادی دیندا اے۔ ایس لئی پاکستان وچ سارے مذہباں نوں اپنے رسالے چھاپن دی اجازت اے۔

پاکستان وچ کجھ عرصہ پہلے تک بہترین ادبی جریدے چھاپے جاندے سن۔ جنہاں نوں دنیا دے کسے وی ادبی رسالے دے مقابلے وچ پیش کیتا جاسکد اسی۔ پچھلے کجھ سالوں توں پاکستان دی ثقافتی، سماجی تے سیاسی زندگی وچ اپنی اتھل پتھل ہوئی کہ ادب تے ادبی رسالے وی ایہدے توں متاثر ہوئے بغیر نہیں رہ سکے۔ ملک وچ صحافت

دی اک قسم ڈائجسٹ صحافت وجود وچ آئی۔ جیہنے نہ صرف ادبی تے سیاسی رسالیاں، جریدیاں تے ادبی کتاباں دی چھپت متاثر کیتی عام پڑھیاں دے مطالعے دے شوق اتے وی اثر پایا۔ مسکین علی مجازی لکھدے نیں کہ

”گزشتہ پندرہ بیس سالوں میں ڈائجسٹ قسم کے رسالوں کا اجراء بھی ہماری صحافت میں ایک نیا اور اہم اضافہ ہے۔ ان ڈائجسٹوں نے نہ صرف غیر ملکی جرائد کی فروخت اور ضرورت کو متاثر کیا ہے بلکہ انہوں نے اخبارات کے لیے بھی مقابلے کی صورت پیدا کر دی ہے۔“ (16)

ڈائجسٹ میگزین دیاں وی چار قسمیں نیں۔ جنہاں وچ (1) جاسوسی ڈائجسٹ (2) خواتین ڈائجسٹ (3) مذہبی ڈائجسٹ تے (4) سیاسی ڈائجسٹ شامل نیں۔ جاسوسی ڈائجسٹاں وچ جرماں توں متعلق کہانیاں شائع چھپیاں نیں۔ قاری ہیرودے نال نال آپ ہیرو بن دی کوشش کردا اے۔ اچھے ڈائجسٹاں وچ سنسنی خیزی تے تجسس ڈھیر ہوندا اے۔ زنانیاں دے ڈائجسٹ وچ زنانیاں زیادہ تر عشق، ہانڈی روٹی، خوبصورتی دے طریقیاں تے بچیاں دی آدرورگے عنواناں بارے پڑھدیاں نیں۔ مذہبی ڈائجسٹ وچ دکھو دکھ مذہبی تنظیمیں تے تبلیغ نوں اچیرن لئی ڈائجسٹ کڈھیا جاند اے۔ مذہبی مسئلیاں تے اوہناں داخل ہوندا اے عظیم مذہبی شخصیتاں دی حیاتی تے مقالے لکھے جاندے نیں۔ سیاسی ڈائجسٹاں وچ لوک ملکی تے غیر ملکی حالات توں جانوں ہونا چاہندے نیں۔ ملکی تے بین الاقوامی سیاست اتے ڈھیر تبصرے کیتے جاندے نیں۔ ایس توں اڈ رسالیاں وچ توازن خاطر تفریحی مواد وی پایا جاند اے پر سیاسی مواد دا عنصر ڈھیر اگھڑاں ہوندا اے۔

فلمی رسالے برصغیر دی صحافت وچ خاص مقام رکھدے نیں فلمی اخباراں تے رسالیاں نوں باقاعدگی نال پڑھن والا خاص طبقہ اے۔ ایس پاروں وڈے وڈے سنجیدہ روزنامے تے فلمی ضمیمیاں فلمی صفحے شائع کردے نیں۔ 1939ء وچ پہلا فلم اسٹوڈیو لاہور وچ قائم ہو یا نال ای لاہور وچ فلمی صحافت دا مڈھ بجھ گیا۔

صحافت وچ ہفت روزہ محلّے ڈھیر اہمیت رکھدے نیں۔ جیہڑے عام طور تے ملکی تے غیر ملکی واقعتیاں دے تجزیے تے تشریح داکم کردے نیں۔ برصغیر وچ کیوں بے صحافت دا مڈھ اچھے دے رسالیاں تے جریدیاں توں بدھا ایس لئی ایس قسم دی صحافت دی روایت ڈھیر پرانی اے۔ ایہناں جریدیاں تے رسالیاں نے اچھے صحافی جے جنہاں

قوم دے سیاسی تے معاشرتی مسلیاں اتے لوکاں وچ شعور اگھیڑ یا ہفت روزہ تے مہینہ وار صحافت وچ نا صرف سیاسی سگوں بچیاں دے رسالے وی خاص نیں۔ کیوں جے ترقی یافتہ قوماں بالاں نوں صحت مند حرکتاں کرن تے اوہناں دی ذہنی نشوونما لئی اوہناں نوں صحت مند ادب مہیا کرن تے یقین رکھدیاں نیں۔ برصغیر وچ بچیاں دا پہلا رسالہ ”پھول“ دے ناں توں امتیاز علی تاج نے کڈھیا۔ رسالیاں دی اک قسم پیشہ ورانہ رسالے یا جریدے نیں جنہاں وچ وکھو وکھ پیشیاں توں متعلق لوکاں دیاں سرگرمیاں تے روشنی پاؤن تے ایہناں پیشیاں توں متعلق نویاں معلومات تے نویاں ایجاداں تے اختراواں نوں متعارف کروان لئی فنی مواد تے مشتمل رسالے تے جریدے چھاپے جاندے نیں۔ ایہناں وچ انجینئرنگ، طب تے نفسیات نال متعلق جریدے نیں۔

صحافت دی اک خاص قسم انٹرویو وی اے۔ انٹرویو اوس گل بات نوں آکھدے نیں جیہڑی کسے کولوں ویلا لے کے خاص ویلے تے کیتی جاوے۔ ایہہ ٹیلی فون یا براہ راست وی ہوسکدی اے، ایہہ مقصد انسان دی ذاتی حیاتی بارے یا قومی اہمیت دے کسے مسئلے اتے گل بات کرنا اے۔ ایس نوں اخباری ملاقات دانوں وی دتا جاسکدا اے۔ اے آر خالہ ”فن خبر نویسی“ وچ انٹرویو دی تعریف انج کردے نیں:

”جرنلزم میں سب سے اہم کام رپوٹنگ ہے اور رپوٹنگ میں انٹرویو لینا، رپوٹر کو مختلف معاملات میں لوگوں کی آراء حاصل کر کے انہیں خبر کی شکل میں پیش کرنا ہوتا ہے یا یوں کہنا چاہیے کہ انٹرویو کا مقصد دلچسپ یا اہم یا خفیہ معلومات حاصل کرنا ہوتا ہے۔“ (17)

انٹرویو نوں معلومات دا ذریعہ وی آکھیا جاسکدا اے۔ کیوں جے انٹرویو دا مقصد کسے شخصیت دی حیاتی دا پورا نقشہ کھینچنے تے کسے سلسلے تے واقع بارے پڑھے لکھے لوکاں دی رائے لینا اے۔ انٹرویو دیاں چار قسمیں نیں:

(1) خبری انٹرویو (2) معلوماتی انٹرویو (3) مذاکراتی انٹرویو (4) شخصی انٹرویو

انٹرویو اوس ویلے لیتا جاند اے جدوں کوئی ادارہ یا حکومت کوئی اہم فیصلہ کرے جہد اعوام تے اثر ہووے۔ جیویں بجٹ درآمدی پالیسی وغیرہ۔ ایہہ لئی اعوان تجارت دے نمائندیاں ماہر معاشیات تے ایس شعبے دے دو جے بندیاں دا انٹرویو لیتا جاند اے۔

انٹرویو دی دوجی قسم معلوماتی انٹرویو اے۔ ایہد تعلق خبر نال نہیں سگوں معلومات نال اے۔ جنہوں پیش کرن وچ جلدی نہیں ہوندی۔ معلوماتی انٹرویو دا گھیرا بہت موکلا اے۔ ایہدے وچ غیر ملکیاں کولوں ملک بارے تے اپنے ملک دے سیاحاں کولوں دوجے مکاں بارے گلاں باتاں کیتیاں جانیاں نیں۔ انٹرویو دی تہی قسم مذاکراتی انٹرویو اے۔ ایہدے وچ کسے اہم مسئلے یا واقع اتے اک توں ودھ بندیاں دا انٹرویو لیتا جاندا اے۔ کسے سیاسی فیصلے بارے وکھو وکھ سیاسی جماعتاں دے لیڈراں نال انٹرویو کیوں جے حکومت جو وی فیصلہ کرے اوہدے توں ہر بندہ متاثر ہوندا اے۔ ایس توں اڈ انٹرویو دی چوتھی قسم شخصی انٹرویو اے۔ جیہڑا خبر دی نہیں سگوں فیچر دی حیثیت رکھدا اے۔ ایہدے وچ کسے شخص دے خدوخال جنہاں وچ لوکاں نوں دلچسپی ہووے۔ جیویں فلمی ایکٹر، ڈرامہ آرٹسٹ یا قومی لیڈر وغیرہ۔ انٹرویو وچ اوہدے کولوں اوہدے کارنامے، لباس، کھان پین، عاداتاں وغیرہ یا حیاتی دے سارے لطیف پکھاں بارے گل ہوندی اے۔ ایس طراں دے انٹرویو سوالنامے راہیں وی کیتے جاندے نیں۔

مکدی گل ایہہ اے کہ 90 فی صد خبراں دی بنیاد انٹرویو تے اے کیوں جے اخبار نویس کسے واقعے دا مشاہدہ بہ نفس نفیس نہیں کر سگدا۔ اوہنوں معلومات حاصل کرن لئی لوکاں نال ملنا پیندا اے۔ ایجیہاں ملاقاتاں لئی عموماً انٹرویو دا اکھر نہیں ورتیا جاندا۔ انٹرویو دے تقاضیاں لئی ضروری اے پئی شخصیت نوں مناسب ویلے تے لیا جائے تے مقررہ کردہ ویلے اتے اپڑ کے انٹرویو کیتا جائے۔ انٹرویو لین والے نوں متعلقہ شخص بارے ضروری معلومات ہونیاں چاہیدیاں نیں تاں جے انٹرویو وچ کوئی گل رہ نہ جاوے۔

حوالے

- 1- ندیم الحسن گیلانی، ڈاکٹر، علوم صحافت، لاہور: وڈ پیکر پرنٹرز اینڈ پبلشرز، 2001ء، ص 12
- 2- شفیق جالندھری، ڈاکٹر، صحافت اور ابلاغ، لاہور: علی اعجاز پرنٹرز، 2010ء، ص 13
- 3- www.jahan-e-urdu.com/what is journalism by dr syed fazlullah mukaram.
- 4- نور اللغات، اسلام آباد: نیشنل بک فاؤنڈیشن، 2006ء، ص 314
- 5- عبدالسلام خورشید، ڈاکٹر، فن صحافت، لاہور: کارواں پریس، 2004ء، ص 273
- 6- اقبال قادری، سید، رہبر اخبار نویس، نئی دہلی، ترقی اردو بیورو، 2000ء، ص 416
- 7- استقلال خان، پروفیسر، ہماری صحافت، لاہور: جہانگیر پرنٹرز، سن، ص 80
- 8- عبدالقیوم قریشی، پنجابی صحافت، لاہور: نیو بک پبلیس، 1998ء، ص 68
- 9- مہدی حسن، صحافت، لاہور: عزیز پبلشرز، 1998ء، ص 274
- 10- اقبال قادری، سید، رہبر اخبار نویس، ص 423
- 11- سجاد حیدر، ریڈیائی صحافت، اسلام آباد: مقتدرہ قومی زبان، 1989ء، ص 25
- 12- لیاقت علی ملک، چوتھا ستون، لاہور: ڈوگر پبلشرز، 1995ء، ص 241
- 13- شفیق جالندھری، ڈاکٹر، صحافت اور ابلاغ، ص 145
- 14- شگفتہ یاسمین، ڈاکٹر، اردو کی مجلاتی صحافت اور غیر ملکی ادارے، دہلی: عرش پبلی کیشنز، 2014ء، ص 29
- 15- مسکین علی مجازی، ڈاکٹر، پنجاب میں اردو صحافت کی تاریخ، لاہور: سنگ میل پبلی کیشنز، 1997ء، ص 379
- 16- مسکین علی مجازی، ڈاکٹر، پاکستان و ہند میں مسلم صحافت کی مختصر ترین تاریخ، لاہور: سنگ میل پبلی کیشنز، 1989ء، ص
- 17- اے آر خالد، فن خبر نویس، لاہور: مکتبہ کارواں، سن، ص 129